

Oponentský posudok

habilitačnej práce Radomíra Masaryka „Erektilná dysfunkcia: príbeh diagnózy“, uchádzača o habilitačné konanie na FSEV UK v Bratislave

Radomír Masaryk predložil ako svoju habilitačnú prácu monografiu vydanú v roku 2016 v Českej republike¹ Univerzitou Palackého v Olomouci. Obsahuje spolu 201 strán (7 AH). Neobsahuje informáciu o tom, pre koho je monografia určená, resp. pre akú cieľovú skupinu, ako a čím má byť prínosom. Autor túto monografiu predložil ako habilitačnú prácu, preto sa budem venovať jej posúdeniu z hľadiska všeobecne prijímaných kritérií pre kvalifikačno-vedecké práce a zameriam sa hlavne na pripomienky z tohto hľadiska.

Ako autor sám uvádza, práca je „súhrnom úvah a postrehov“ (s. 10) o jeho štyroch skúmaníach jednej témy v rokoch 2000, 2003, 2008 a 2012, s cieľom prepojiť tieto skúmania v čase a v novo získanom celkovom pohľade.

Autor sa v habilitačnej práci venuje oblasti sexuality v podstatne širšom rámci než ako to naznačuje názov práce. Skúmaním tejto témy a spôsobom jej podania autor pomáha otvárať priestor pre odbornú a verejnú diskusiu. Tému prezentuje kultivovaným jazykom a s primeraným rešpektom, uvádza (v slovenčine doteraz neuvedené) poznatky vybraných zahraničných autorov. V tomto zmysle je habilitačná práca podnetom a vkladom do možného súčasného i budúceho spoločenského diskurzu a je aj marketingovo atraktívna.

Problém, uvedený v názve práce, je aj vo výskume pomerne úzko špecifikovaný ako „vnímanie diagnózy erektilnej dysfunkcie“. Tento zdanlivo úzky problém autor rozpracováva naviazaním na ďalšie problémy a oblasti. Rozvíja úvahy a interpretácie, ktoré siahajú široko od ekonomickej a sociálnej situácie v štáte cez spoločenské normy mužskosti a mužnosti po spojenie farmácie a medicíny s biznisom a úlohu médií. Z toho vyplýva široký záber a viacvrstevnatosť textu, čo miestami vytvára zmes rôznorodých rozprávání a príbehov. V prípade kvalitatívneho skúmania je začleňovanie témy do rôznych kontextov priam imperatívom a je prínosom, ak je primerane zdôvodnené. V habilitačnej práci však na niektorých miestach vnáša nekompaktnosť a nekonzistentnosť: témy a oblasti nie sú dostatočne nadväzované, prechody k inej rovine javu či inej oblasti sú uvádzané jednou či niekoľkými vetami. Navodzuje to dojem, že súvislosti skúmaného javu autor nachádza a prepája len dodatočne, ad hoc, pre potrebu interpretovania niektorých svojich zistení. Podrobnejšia teoretická príprava a premyslenie pred skúmaním (čo by vyústilo do formulovania predpokladov, vid' text nižšie) a hlbšie rozpracovanie prepájania rovín skúmaného javu po skúmaní v práci absentuje.

Pri prezentovaní hlavného problému skúmania sa javí akoby autor neustále balansoval: je skúmaným problémom a záujmom skúmania liek Viagra alebo erektilná dysfunkcia (a jej diagnóza)? Riešenie autor nachádza v konštatovaní: „Príbeh erektilnej dysfunkcie by bez Viagry nemal zmysel“ (s. 8). Pri tomto konštatovaní, uvedenom už v úvode práce a potom opakovane, rušivo pôsobia iné protirečiacie si tvrdenia. Na s. 8 autor konštatuje „ak by nevznikol perorálny liek na podporu erekcie, pravdepodobne by nevznikla ani diagnóza erektilná dysfunkcia“. Zároveň však uvádza (s.15): „Viagra prišla na severoamerický trh v

¹ Aj keď sa výskum týkal jednoznačne len slovenských mužov a žien a nie občanov ČR, a vo výskume v ničom neparticipovala zahraničná – česká – organizácia.

roku 1998, niekoľko rokov po vzniku diagnózy erektilná dysfunkcia“ (s.14 uvádza rok 1992 ako rok prijatia tejto diagnózy konferenciou národných inštitútov zdravia). Z časovej koincidencie možno zo spätného pohľadu urobiť či potvrdzovať závislosť, či dokonca kauzalitu, otázkou však ostáva, nakoľko ide o dodatočnú konštrukciu. Asi by si tieto tvrdenia žiadali dodanie ďalších podkladov či evidencie.

Podobne je spochybnená ďalšia predpokladaná možná časová následnosť ďalšími protirečiacimi tvrdeniami. Na s. 49 autor uvádza „s Viagrou sa zásadne zmenila legislatíva USA, ktorá farmaceutickému priemyslu umožnila propagovať lieky na predpis“, kým na s. 21 (pod čiarou) uvádza: „Zákaz priamej reklamy liekov spotrebiteľom skončil v USA šesť mesiacov pred uvedením Viagry na trh.“

Zdroj autorovho dodatočného a účelového hľadania teoretickej rovnováhy, to jest prepojení, súvislostí a rovín skúmaného javu (ktorým je „diagnóza erektilnej dysfunkcie a jej liečby“) možno zrejme hľadať na samotnom začiatku skúmania v roku 2000. Autor začal robiť výskum vo veku 23 rokov, začínal „od nuly“, čo znamenalo, že bez prípravy a skúseností reagoval na široké a vágne formulované zadanie objednávateľa výskumu. Výstižne to vyjadruje prvá reakcia autora, keď objednávateľovi výskumu navrhol „aby tím výskumníkov išiel za mužmi a spýtal sa ich“. Prípadné objavené nedostatky skúmania a možné výčitky voči nim autor v texte opakovane ospravedlňuje práve svojím vekom a vágnym zadaním skúmania. V podobnom duchu vysvetľuje a ospravedlňuje aj komerčnú objednávku výskumu verzus využívanie výsledkov skúmania na akademické účely.

Je hypotetickou a dnes už aj kontrafaktovou otázkou, či by napríklad skúsený sociológ vedel v roku 2000 rozpoznať, že v období, keď celá populácia krajiny intenzívne žije strachom a obavami o svoje ekonomické prežitie, možno predpokladať, že jednotlivci budú otázky o sexualite nutne považovať za marginálne a vlastne ich odmietajú ako legitímne v danej dobe. Spoločenský diskurz a situácia v štáte, ktorý prechádzal najťažšími dôsledkami zmeny politického systému, v ktorom sa takmer všetky sociálne skupiny cítili sociálne a ekonomicky ohrozené (t. j. na Slovensku), sa diametrálne líšili od štátu, v ktorom v rovnakom období dominoval v spoločenskom diskurze sexuálny škandál jeho prezidenta a objavenie lieku Viagra (USA). Ak k tomu pridáme skutočnosť, že v predchádzajúcom spoločenskom systéme bola pre všetkých slovenských účastníkov skúmania téma sexu tabu, že ľudia nedisponovali slovníkom ani komunikačnými spôsobilosťami pre voľnú diskusiu, možno len konštatovať veľkú odvahu výskumníka-začiatočníka. Neprekvapuje potom jedno z jeho zistení: „Nad naše očakávania sa ukázalo, že muži o svojej sexualite vypovedajú v rámci spoločenských zmien, ktoré vplývajú na ich pohodu“ (s. 70).

Ako vyplýva z textu, objednávateľ ďalšie pokračovanie výskumu nepredpokladal. Pokračovanie skúmaní podnietila až veľká pozornosť, ktorú téme začali venovať médiá. V ďalších rokoch autor opakovane uskutočnil výskum rovnakým spôsobom, t. j. len s malou zmenou formulácií niektorých otázok², v snahe zistiť, ako sa mení „situácia po časovom odstupe“ (s. 10). Ak však už prvý výskum nepriniesol informačne „husté“ a rozmanité dáta, ktoré by poskytli bázu na spracovanie a vyvodzovanie vzorcov správania v danej oblasti (čo výsledky uvádzané autorom naznačujú), vynára sa otázka, či autor nemal v ďalších rokoch sledovať ďalšie odporúčania kvalitatívneho prístupu, a to: cyklicky opakovať výskum tak, že „zlepšie“ ďalší cyklus o už nadobudnuté poznanie. Kvalitatívny výskum môže získať na

² Zmeny vo formulácii otázok autor uvádza na strane 76, v zisteniach diskutuje, nakoľko mohli tieto zmeny ovplyvniť výpovede respondentov.

kvalite tým, že ďalšie a ďalšie získavanie údajov je obohatené o informácie z predchádzajúceho opytovania. Platí to o to viac v situácii, keď respondenti v jednotlivých rokoch nezaručujú reprezentatívnosť populácie (ako to bolo v tomto prípade), ani nejde o sledovanie ich vlastného vývinu respondentov, keďže išlo o výskum prierezový (čiže stále s novými účastníkmi).

Vzniká otázka, či autor do porovnávania zistení z rokov 2000, 2003, 2008 a 2012 nevkladá viac svoje poznanie ako príslušník rovnakej kultúry, ktorý žil na rovnakom území, reflektoval rovnaký spoločenský vývoj a nadobúdala skúsenosti o rovnakých javoch v rovnakom čase ako jeho respondenti. V kvalitatívnom výskume rozhodne platí, že výskumník je sám sebe svojim analytickým nástrojom. Ostáva však otázka, akú úlohu – a kvalitu – majú potom (často namáhavo) získavané empirické údaje, o ktoré autor usiloval. Obsiahle citácie výpovedí respondentov na desiatkach stranách usilujú ilustrovať poznanie vývoja počas dvanástich rokov. Po ich prečítaní však pre mňa ostro vystupuje otázka, či toto poznanie nemohlo byť efektívnejšie, a možno aj informatívnejšie, získané z iných zdrojov než z výpovedí respondentov, ktoré v tejto práci dostali status empirických výskumných údajov.

Okrem obhajoby metódy fókusových skupín sa autor nezaobrá otázkami validity a reliability svojich údajov a záverov z výskumu. Na druhej strane text obsahuje pomerne silnú sebareflexiu a určenie pozície výskumníka, ktoré vo výskume zaujíma. Autor tiež usiluje obsiahnuť aj kontexty výskumu, najmä časové, menej už kultúrno-historické. Okrem zakomponovania pozície výskumníka a jeho sebareflexie je však dôležitý aj obsah údajov a – opäť zdôrazňujem – ich kvalita.

Klasik kvalitatívneho výskumu David Silverman obhajuje stanovisko, že kvalitatívny výskum môže stanoviť a overovať hypotézy. Iní autori majú miernejší názor, ale zhoda vládne v tom, že už vymedzenie problému obsahuje a vychádza z teoretických predpokladov, hoci aj predbežných a flexibilných. Ak sú tieto predpoklady explicitne formulované, kvalitatívnemu výskumu pomáhajú, poskytujú oporu v myslení, naznačujú možné alternatívy myslenia a usmerňujú postup skúmania. Predpoklady/východiská sa získavajú teoretickým vhl'adom a premýšľaním o téme pred výskumom, aj počas získavania údajov, najmä ak sa výskum uskutočňuje v kultúre, ku ktorej výskumník patrí. Ako však už bolo uvedené, autor v predloženej práci nenaznačuje žiadne teoretické východiská či predpoklady spracované pred výskumom samým alebo medzi jednotlivými časovými bodmi skúmania.

Pre posúdenie kvality výskumu je tiež veľkou prekážkou, že autor v práci poskytuje minimálne informácie o získavaní a spracovaní výskumných údajov. Hoci citácie výpovedí účastníkov sú uvedené rozsiahlo, nedokladujú, či získané výpovede účastníkov **ako celku** boli informačne bohaté, husté, alebo naopak „riedke“; či boli rozmanité alebo rovnaké, v akej miere sa opakovali alebo variovali, či výskumníci zaznamenali body „nasýtenia“, keď sa už nič nové vo výpovediach neobjavovalo. Silverman v tejto súvislosti konštatuje, že „mnoho kvalitatívnych štúdií neposkytuje čitateľom nič viac než stručné, pôsobivé excerpty z dát“ (slovenský preklad 2005, s. 22). Už len uvedenie počtu všetkých výpovedí, prípadne ich percentuálny podiel v jednotlivých skupinách by pomohlo vytvoriť si celkový kondenzovaný obraz o prehovoroch účastníkov.

Dôsledne vyhýbanie sa číslam pri zisteniach pôsobí kontraproduktívne. Autor napríklad uvádza: „citát sa vyskytol len sedemkrát“ (s.113, s.150 a ď.), ale neuvádza z akého počtu. Zrejme je veľký rozdiel, či sedem krát je z desiatich, dvadsiatich alebo zo sto citátov. Podobne je napríklad na s. 134 uvedené: „Výroky popierajúce akékoľvek problémy sa v roku

2008 vyskytli 14-krát“, ale s čím máme toto číslo porovnať? Je to pre čitateľa až frustrujúce.

Podobná výhrada sa týka aj spracovania údajov – pociťujem veľké medzery v informáciách o tomto procese. V kvalitatívnom výskume nejde len o charakteristiky „výskumného súboru osôb“, ale aj o charakteristiky „výskumného súboru výrokov“. Chýba napr. presnejšie vymedzenie a príklady toho, čo tvorilo „pracovnú jednotku analýzy“, t. j. aké bolo rozmedzie „extraktov“, alebo výrokov či úsekov výpovedí skúmaných ľudí, koľko ich bolo spolu, koľko „poskytli“ výpovede jednotlivých ľudí či skupín; zoznam kódov, kategórií, ktoré výskumník vy-extrahoval, počet výrokov do nich zaradených atď.

Kvantitatívne uvedenie týchto údajov (s minimom výpočtov) by okrem iného poskytlo aj kvalitatívny obraz o dynamike rozhovorov v jednotlivých fókusových skupinách, o tom, či v nich napríklad nedominoval svojimi výpoveďami len jeden, resp. málo respondentov (takúto možnosť uvádza sám autor na s.144). Podobne nie je sumarizovaná spätná väzba zo strany účastníkov/čok výskumu, ktorá je tiež uvedená len anekdoticky.

V spracovaní empirického materiálu, t. j. výpovedí účastníkov, autor graficky vyjadril vzťahy medzi pojmami, nájdenie vzorcov alebo štruktúry v údajoch štyrmi jednoduchými (až triviálnymi) obrázkami a dvomi tabuľkami (ktoré majú rovnaké názvy; ide o tabuľku 5 a 6). I keď slovný komentár je rozsiahly, zistenia z empirických údajov akoby nevyrovnali námahu a dĺžku času skúmania. To privádza k otázke, či ide o záležitosť empirických údajov alebo ich spracovania. Autorovi však nemožno uprieť rozmýšľanie a istý dôvtip pri vysvetľovaní okolností skúmania a vhl'adu do rôznych teoretických spojitostí problému erektilnej dysfunkcie.

Záverom: Okrem obsahu, ktorý skúma, habilitačná práca zároveň predstavuje svedectvo či príbeh jedného výskumu, v ktorom autor dostal príležitosť získať údaje na jednu tému štyrikrát v priebehu 12 rokov. Autor dokázal z výskumu vyťažiť nielen články a konferenčné príspevky, ale aj monografiu. Ak však k vedeckosti patrí preukázanie vedeckej metódy, t. j. cesty, ktorou vedec k poznatkom prišiel, v predloženej habilitačnej práci toto preukázanie chýba.

Je vysoko pravdepodobné, že uchádzač o habilitačné konanie vie pracovať vedecky, dokáže to učiť a naučiť aj študentov. Habilitačná komisia by mala posúdiť iné jeho publikácie, ktoré k tomu poskytujú evidenciu, pretože práca, predložená ako habilitačná práca, túto evidenciu presvedčivo neposkytuje.

10. decembra 2018

prof. PhDr. Viera Bačová, DrSc.

Centrum spoločenských a psychologických vied SAV
Ústav experimentálnej psychológie
Bratislava